

6. רבי מאיר ושלום בית (ויקרא רבה, פרשה ט ט) – התרגום מארמית בספרות אגדה א' (תשס"ב), עמ' 21-24, מובא גם המקור כארמית, וגם ספרות נבחרת.

1 רבי מאיר היה יושב ודורש בלילי שבת.
היתה שם אישה אחת יושבת ושומעת לו.
נתאחזה דרשה.

המתינה עד שגמר מה שדרש, הלכה לביתה ומצאה הנר כבה.
אמר לה בעלה: היכן היית?

אמרה לו: ישבתי ושמעתי דרשה.

אמר לה: כך וכך [= לשון שבויה]

שאין את נכנסת לכאן עד שתלכי ותירקי בפני הדרשן.

ישבו שבת [= שבויה] ראשונה, שנייה ושלישית.

10 אמרו לה שכנותיה: פעת אתם במריבה, הבה נלך עפוך אל הדרשן.

בין שראו אותם רבי מאיר, צפה ברוח הקדוש,

אמר להן: יש ביניכן אישה היודעת ללחש עין?

אמרו לה שכנותיה: פעת את הולכת ויודעת בפנינו ונעשית סתרת לבקלך.

בין שישבה לפנינו נהטעה מלפנינו.

15 אמרה לו: רבי, אין אני יודעת ללחש עין.

אמר לה: התייזי רק בפני שבע פעמים ואני מתרפא.

ירקה בפניו שבע פעמים.

אמר לה: לכי אמרי לבקלך, אתה אמרת פעם אחת, אני ירקתי שבע פעמים.

אמרו לו תלמידיו: רבי, כך מבזים את התורה –

לא הנה לך לומר לאחד מאתנו ללחש לך?

20 אמר להם: לא ראו למאיר להיות שוה לקוננו!

ששנה רבי ישמעאל: גדול שלום, ששם הנכתב בקדשה אמר הקב"ה ימחה על הפנים

בשביל להמיל שלום בין איש לאשתו.

אור וסגי-נהור בסיפורי חכמים

אביגדור שנאן

סביב ר' מאיר – שפירוש שמו הוא "זה שנותן אור" – נרקמו כמה וכמה סיפורים שלמוטיב האור יש תפקיד מרכזי, אם לא תפקיד מכריע, בעיצובם הספרותי וביצירת משמעותם. ננתח כאן אחד החשובים שבהם, הלא הוא הסיפור על ר' מאיר הדורש בבית הכנסת.¹ תחילה נזכיר מסורת העוסקת במפורש בשמו של ר' מאיר – בעניין זה נאמר בתלמוד הבבלי: "לא ר' מאיר שמו, אלא ר' נהוראי שמו. ולמה נקרא שמו ר' מאיר? שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה" (עירובין יג ע"ב). אמנם גם השם "נהוראי" עניינו אור (נהורא בארמית), אך השם העברי כולל כתובו במפורש את פיזור קרני האור לאחריים, את ההארה, ונראה שבשל כך נתכנה גיבורנו בשם "מאיר".

ראשון הסיפורים (ויקרא רבה פרשה ט ט, והוא יובא להלן בתרגום הופשי מן הארמית לעברית) עוסק בר' מאיר, באשה שבאה לשמוע את תורתו ובמשכר משפחתי שיכול היה לבוא על פתונו רק בהתערבותו הנכונה של ר' מאיר. ראשית הסיפור במצב של קבע, שנמשך שבת אחר שבת:

ר' מאיר היה יושב ודורש בלילי שבת,

היתה שם אישה אחת יושבת שומעת לו.

נתאחזה דרשתו.

המתינה עד שגמר מה שדרש, הלכה לביתה ומצאה הנר כבה.

אמר לה בעלה: היכן היית?

אמרה לו: ישבתי ושמעתי דרשה.

אמר לה: כך וכך [= לשון שבויה]

שאין את נכנסת לכאן עד שתלכי ותירקי בפני הדרשן.

גם ממקורות אחרים יודעים אנו שר' מאיר נחשב לדרשן מפורסם, אשר דרשותיו היו "שליש בהלכה שלישי באגדה ושליש במשלים" (סנהדרין לח ע"ב). כשמת ר' מאיר, אומרת המשנה,

* לפנינו עיבוד מהמאמר "אור וסגי נהור בסיפורי חכמים", מגוון דעות והשקפות בתרבות ישראל, בעריכת א' ציון, רחובות תשס"ג, עמ' 77-87. המאמר המקורי נכתב על הסיפור המקביל, ירושלמי סוטה פ"א ה"ד, ט"ז ע"ד. כאן עובדו הדברים על פי הגוטה שבויקרא רבה, כפי שבא בחוברת ספרות אגדה א', עמ' 21-22. לניתוח של סיפורים אחרים על ר' מאיר ראה שנאן שם, עמ' 75-92.

"בטלו מושלי משלים" (סוטה פ"ט מט"ו), והיא ראייה נוספת לשם שקנה לו ר' מאיר בוכות דרשותיו. הסיפור שלפנינו מספר על מנהגו של ר' מאיר לדרוש בציבור בכל ליל שבת בבית הכנסת, מנהג שאינו מוכר לנו ממקורות אחרים. הדרשה התקיימה, מן הסתם, לאחר סיום התפילה, ובדרך כלל לא התארכה יתר על המידה, כדי לאפשר לשומעי הדברים להגיע לביתם בשעה סבירה לשם קיום סעודת ליל שבת כהלכתה. בין שומעי ליקחו של ר' מאיר היתה גם אשה אחת, אשר נהגה לכזא לדרשה, בעוד שבעלה – כפי שמלמד הסיפור – לא נכח שם עימה. פעם אחת אירע שהדרשה התארכה מאד, ועד ששבה האשה אל ביתה התברר כי כבר כבה הנר שהודלק כדי שהבית לא יהיה שרוי בחשכה מוחלטת. הזכרת הנר והאור שהוא מקריק מתקשרת אל ר' מאיר. האשה הלכה לשמוע את תורתו של ר' מאיר וסופו של דבר שהאור בביתה דען; הבעל שביקש כי הנר המאיר יגרש את החשיכה שבביתו, גילה כי אשתו (ו"אשתו היא ביתו") מחפשת את קירבתו של "מאיר" אחר, בבית אחר, בית הכנסת. דבר זה העלה חמתו של הבעל.

זאת ועוד: הזכרת הנר שככה, האור שדעך, מסמלת גם התקררות מוחלטת ביחסים שבינו לבינה. הנר שהסיפור שלנו מגיח את דבר קיומו הוא נר החרס, כלי עגול ובמרכזו פתח שממנו יוצאת הפתילה הבורעת מן השמן (ראו שבת פ"ב מ"ד). לא קשה לראות כיצד הנר שופע השמן מסמל את האשה, וכיצד מסמלת הפתילה המושחלת בו את הגבר. בספרו של יעקב נאכט, "סמלי אישה"², מובאות כמה וכמה דוגמאות מספרות חז"ל ומכתבי ההולכים בעקבותיהם לשימוש בתיבת "נר" כסמל לאשה ו"פתילה" כסמל לגבר, כגון הביטוי "שתי פתילות בנר אחד" (גיטין נח ע"א), שהיא לשון נקייה לתיאור אישה הנואפת תחת בעלה עם גבר אחר. מתברר אפוא כי הימשכותה של האשה אחרי תורתו של ר' מאיר הביאה למשבר בהיי המשפחה, כנראה משום שהבעל לא הגיע למעלתה האינטלקטואלית ואולי אף קינא באשתו (או שמא קינא לאשתו?). את תסכולו וכעסו הבעל מבטא בשבועה האוסרת על האשה להיכנס אל הבית ("כך וכך") וכן הדישה מהאשה ללכת ולירוק בפניו של ר' מאיר, מהווה ביטוי להתנתקותה ממנו. גם השבועה וגם הדישה המזוהה של היריקה מצביעות על אדם גם רות ובור.

מסתבר כי האשה נקלעה כך בין הפטיש לסדן. יש לה עניין להחזיר את שלום הבית על כנו, מכאן, אך אין היא מוכנה לפגוע ברכים בדרשן שהיא מעריצה, מכאן. כדי לשחרר אותה ממצב חסר אתים זה זקק המספר לעזרתו של ר' מאיר ולתכמתו. וממשיך הסיפור:

כיון שראה אותם רבי מאיר, צפה ברוח הקודש,

אמר להן: יש ביניכן אישה היודעת ללחוש עין?

אמרו לה שכנותיה: כעת את הולכת ויורקת בפניו ונעשית מתרת לבעלך.

כיון שישבה לפניו נרתעה מלפניו.

2 תל אביב תשי"ט, עמ' קסח-קצא.

ברוח הקודש נודע לו ר' מאיר למה גרמה הדרשה שהאריך בה, וכיוון שכן, חש כי גם לו יש חלק באירועים – על כן הוא מעמיד פני מי שענינו גורמות לו כאבים, והריהו מבקש אחרי אשה אשר יודעת "ללחוש לעין" שכדי תבוא ותעשה כך. ומה היא אותה לחישה לעין? סביר להניח שמדובר כאן באמצעי רפוי מקובל באותם ימים: לרוק האדם יחס כוח רפואי, בשל יכולתו להוגיע גירוד או צריבה (השווה הניב "ללקק את הפצעים"), ובני אותם דורות האמינו כי ניתן לגאול את האדם מייסורי כאב העיניים אם ירקו לתוך עינו חוץ אמירת משפט כלשהו של איחולי החלמה. כך, למשל, עולה מן התוספתא המזכירה את מי שהוא "לוחש על המכה ורוקק" (סנהדרין פ"ב ה"י) וכרוגמתו עוד בספרות חז"ל. לאחר שר' מאיר פירסם ברכים את בקשתו, הפצירו השכנות של האשה, אשר ידעו בוודאי על המשבר שביתה לבין בעלה, שתלך אל ר' מאיר וכך תמלא את תביעת בעלה.

כיון שישבה לפניו נרתעה מלפניו.

אמרה לו: רבי, אין אני יודעת ללחוש עין.

אמר לה: התיזי רק בפני שבע פעמים ואני מתרפא.

ירקה בפניו שבע פעמים.

אמר לה: לכו לבעלך, אתה אמרת פעם אחת, אני ירקתי שבע פעמים.

האשה יראה את ר' מאיר ועל כן הודתה כי אין היא יודעת את מלאכת הריקה לעין. הדבר לא הרתיע את ר' מאיר והוא ביקש ממנה שתירק לא אחת ולא שתיים אלא שבע פעמים, ואף הבטיח לה כי הדבר יפתור את בעייתו. לאחר שעשתה כן, חש ר' מאיר כי עליו לשתף את האשה במודעותו לכך שהוא סייע בידה להערים על בעלה, ועל כן אמר לה, בהומור, כי כעת היא יכולה להתגאות בפני בעלה על שמילאה את דרישתו שבעה מונים.

המספר אינו ממשיך בתיאור מה שאירע לאשה מששבה לביתה. סביר להניח כי כעת התפייס עימה בעלה, ומרכז הכובד של הסיפור עובר אל בית המדרש, אל ר' מאיר ואל תלמידיו – ואלו אמרו לו "רבי, כך מבזין את התורה? אילו אמרת לנו לא היינו מביאים אותך [= את הבעל] ומלקים אותו על הספסל ומפייסין אותו לאשתו?". אך ר' מאיר מסביר כי עשה מה שעשה למען שלום בית, ולצורך זה מותר להעמיד פנים ואפילו לא לומר אמת. כפיית הבעל להשלים עם אשתו לא היתה פותרת דבר, והמתחיות בבית היתה נמשכת.

לו היה הסיפור עוסק בחכם ששמו אינו ר' מאיר, היינו מחמיצים את הנקודה היפה שבהזכרת הנר והאור שהוא מפיץ. אור התורה של ר' מאיר הועמד כאן מול האור הפיסי של הנר שבבית, ומסתבר שר' מאיר לא רק "מאיר עיני חכמים בהלכה", כמדדש שמו שהובא לעיל, אלא גם מאיר פנים לכל, ומאיר באור תורתו גם לאשה פשוטה ומגרש את חשכת הבית.

סיפור ר' מאיר ושלוש הבית – הערה על הזיקה לפרשת סוטה

ישראל רוזנסון

מטרתנו בהערה קצרה זו להציג זיקה אפשרית בין סיפור "רבי מאיר והאישה" למדרשים מסוימים על פרשת סוטה שבספר במדבר.

שאלת המפתח בריונו היא מהי עמדת הכתוב לגבי הבעל המקנא – האם הרשות שנתנה לו התורה לקנא הופכת את הקנאה למעשה רצוי וחיוכי מעיקרא, או שיש בה רק משום הסכמה שבדיעבד, והיתר שכל כולו לא בא לעולם אלא כדי למנוע פריצת מסגרת המשפחה בהתחשב במקובלות ובמוסכמות של אותם ימים. לדעתנו, התיאור הארוך והמורחב של הפרטים ההלכתיים בפרשה בתורה עשוי לצפון בחובו רמזים להסתייגות מקנאות לשמה; וגם אם ההיתר מצטייר כמוחלט, עדיין ניתן לגלות בו סימנים להערכה כי יש "שני צדדים למטבע", ואחריות המקנא איננה פחותה מאחריות זו שחיצונית הקנאות מופנית כלפיה.¹ שאלה מעניינת העשויה להתעורר בהקשר זה היא עצם השימוש בביטוי "קנאה" שמעמדו במקרא איננו חד-משמעי. בצורתו הגולמית והצרופה הוא שמור לקב"ה לבדו, והשימוש של האדם בקנאות עשוי להיתפס כלגיטימי רק במקרים של הכרח בלייגונה, כשברקע ניצב החשש הגדול כי האדם הקנאי יתחרה באל.

השאלה שעוררנו כאן צפה ועולה במקורות היהודיים לדורותיהם,² ונפתח כאן בקצרה עמדות מסוימות המשוקעות לדעתנו בספרות חז"ל, שעמדו לנוכח מורכבות הטקסט המקראי וידעו לזהות מגמות שונות השזורות בו. גם כלי להרחיב, לא נוכל להתעלם מן המשנה הבאה:

המקנא לאשתו, רבי אליעזר אומר: מקנא לה על פי שניים, ומשנה על פי עד אחד או על פי עצמו. רבי יהושע אומר: מקנא לה על פי שנים ומשנה על פי שנים. כיצד מקנא לה? אומר לה בפני שניים (סוטה פ"א מ"א).

1 הבעתי רעתי בנידון בספרי, ורבים במדבר – עיונים פרשניים בספר במדבר, ירושלים תשס"ד.

2 מעניין לעקוב האם יש ביסודי הסתייגות קלים ממעשה הבעל הנמצאים במעגלי התרבות היהדות הקרובה לעולם ההלניסטי. כך יוסף בן מתתיהו: "ואם מרוב אהבה ומקנאה, הבאה בעטיה של זו, נתפס הבעל לחשוד נתפן, יודל לאישה בזרדש העשירי בן זכר" (קרומוניו ג 271). פילון: "היא אומרת אפוא לאיש החושד באשתו: כתוב חביעה ולך עם אשתך אל עיר הקודש, עמד לפני הדיינים וגלה את החשד המקנן בלבך, לא כמו מעליל ונוכל כדי לצנח בכל מחיר אלא כמו חוקר האמת בקפידה ובלא התחכמות האיש יעמד מול המזכה בנוכחות הכתן המשרת באותו היום ויבחר את חשדו. הוא יביא עמו קמח שעורים כמין גמנה למען אשתו לראיה כי אין הוא מאשימה כדי לפגוע בה, אלא בתום לב על סמך פקפוק סביר" (על החוקים המיוחדים III, 53-55, מהדורת ס' דניאל נטף, ג. ירושלים תש"ס עמ' 98-99). ודאה דברי מ' הלבנטל, מהפכת פרשנית בהתחנות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 112.

הביטוי המקראי "מקנא" נותר אומנם על מכונו, אך הבנייתו במסגרת המשפטית עיקרה ממנו רוח קנאית אמיתית! בהקשר זה חשוב להביא את דברי חז"ל בסוגיה: "וקנא את אשתו" – רשות; דברי רבי ישמעאל. ורבי עקיבא אומר חובה" (סוטה ג ע"א). הרי שנפתח כאן לכאורה פתח, צד ככל שיהיה, שלא לקנא, ועולה הרמזיה בדבר שיקול הדעת שחיוני להפעילו בנסיבות הנידונות. השאלה מהו דינו של בעל שמקנא עולה במדרשים בין בהקשר הלכתי ובין בהקשר אגדי. חשוב לעניין זה העיסוק במצב הבעל בדרך: "ומוסרין לו שני תלמידי חכמים שמא יבוא עליה בדרך. רבי יהודה אומר: בעלה נאמן עליה" (סוטה פ"א מ"ג). עולה מכאן החשש העמוק מפני בעל הנסחף אחרי יצרו, וזה בוודאי אומר דבר מה על אותה קנאות שבעטיה הגיעו בני הזוג לאותה דרך! הנה כי כן, התמונה איננה חד-צדדית לתלושין וצד מסוים של אחריות נקשר גם בכעל.

בפיוטי רבי ינאי מצאנו לעג מפורש לבעל: "סָטָת עליו מְהוֹרָתוֹ/ וּמְאֶסְהוּ כְהוֹרָתוֹ קֶצֶר מְצַעוּ מְהֻסְרָעוּ/ ועלה לְיַצוֹעַ אֶשְׁתוֹ רַעֵי".³ לא נעלים: האווירה הכללית בקרובה של ינאי נוטה לכיוון אנטי-נשי מובהק, אך בדרכו שלו הוא מצביע על נקודת התורפה של הבעל – לקנאה יש רקע! היא נובעת מאיוו חולשה בסיסית ביחסים שבינו לבנינה.

מה טיבה של הזיקה בין תוכני סיפור "ר' מאיר והאשה" לבין הגישה הביקורתית לבעל שאנו מנסים לשרטט כאן? הדגשת הסיפור, "היתה שם אישה אחת יושבת ושומעת לו", מכלילה את האשה בין שומעי הרדשה של ר' מאיר, אך כה בעת יוצרת יחס כלשהו בעל מימד אישי בין ר' מאיר לבנינה. הבעל שומע את הסברה כי "ישבתי ושמעתי דרשה", אך מגיב בלשון שבועה: "אמר לה: כך וכך שאין את נכנסת לכאן עד שתלכי ותירקי בפני הדרשן". אין כאן אומנם לשון קנאה רשמית, הידועה מהמינוח ההלכתי, אך רוח קנאה, שכידוע איננה מתחשבת בסברות והנמקות הגיוניות, ונוטה למעשים קיצוניים וחריגים, ודאי שיש.

דומה כי שני יסודות חשובים בפרשת סוטה עברו גלגול צורה מסוים בהתקבעם בסיפור ר' מאיר. האחד הוא עניין הרוק. היריקה מחליפה – סמלית – את המים המאודים. דומה שיש כאן מעין קללה וחשש סמוי שמא קללת החכם השיג תוצאה גופנית, פגם ונוק. אלא שבדיעבד מושגת כאן תוצאה הפוכה, והמים, דהיינו הרוק, מטהרים. השני, עניין המיקום. הזירה היא בית המדרש (לצורך העניין בית הכנסת ובית המדרש חד המה!) המתליף את המשכן כאתר שבו ובנינו מתחולל הפלא. אשר למתרחש, ברור שייסוד העומק כאן הוא הראייה. מעיקרה, פרשת סוטה מתרחשת בהסתר – "נסתרה" – ויש מקום לחושפה. והנה ר' מאיר המאיר על פי סמליות השם⁴ – והמצב מתהפך: חושך נופל בבית, שם כבה הנר. הבעל הוא השרוי בחושך, והוא "המסתתר"! בבית המדרש שורה אורו של ר' מאיר והאשה נהנית מזוהר.

הסיום "גדול השלום ששם הנכתב בקדושה אמר הקב"ה ימחה על המים כשביל להטיל שלום בין איש לאשתו" קושר אותנו כמובן לפרשת סוטה בקשר ישיר; מכל מקום, לאור

3 ראה צ"מ רבינוביץ, מחזור פיוטי רבי ינאי לתורה ולמועדים ב, הל אכ"ב וירושלים תשמ"ז, עמ' 25.

4 ראה הסברו של אביגדור שניאן לשם (לעיל, עמ' 47).

ההתפתחויות בסיפור מתברר כי הבעל המקנא יצא וידו על התחתונה! דומה בעינינו כי גדולה בסיפור זה הביקורת על הבעל אף יותר מביקורות אחרות של חז"ל בנידון.

7. המטרונה רבי יוסי (ויקרא רבה, פרשה ח א)

בספרות אגדה א' (תשס"ב), עמ' 23-24, מובא המקור וגם המקבילה בכראשית רבה (ראה להלן) וגם ספרות נבחרת.

- 1 מטרונה שאלה את רבי יוסי בן חלפותא,
אמרה לו: לבמה ימים ברא הקב"ה את עולמו?
אמר לה: לששה ימים,
דכתיב "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (שמות לא, יז).
5 אמרה לו: מיכן ואילך מה יושב ועושה?
אמר לה: יושב ומזוג וזוגים,
בתו שלפלוני לפלוני, אשתו שלפלוני לפלוני, ממונו שלפלוני לפלוני.
אמרה לו: כמה עבדים וכמה שפחות יש לי, ולשעה קלה אני מזונתן.
אמר לה: אם קלה היא בעיניך, קשה היא לפני המקום בקריעת ים סוף,
10 דכתיב "אלהים מושב יחידים ביתה" (תהלים סח, ז).
הלך לו רבי יוסי בן חלפותא לביתו.
מה עשתה?
שלקה והביאה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותן שורות שורות,
אמרה להן: פלוני יסב פלניתא ופלנית יסב פלן.¹
15 מן צפרא אתו לנבה,²
דין פציע ראשיה, דין שמיקא עיניה, דין תכירא דיה, דין תכירא רגליה.³
דין אמר לית אנא בעי הדא, ודא אמרה לית אנא בעי הרין.⁴
שלקה לו ואמרה לו: יפה תורתכם, נאה ומשפחת.
אמר לה: לא כך אמרתי לך,
אם קלה היא בעיניך, קשה לפני המקום בקריעת ים סוף,
20 דכתיב "אלהים מושב יחידים ביתה מוציא אסירים בפוארות" (תהלים סח, ז).

1 פלוני ישא פלנית, ואת פלנית ישא פלני.
2 בבוקר כאו אצלה.
3 זה פצוע ראשו, זה שמוטה עינו, זה שבורה ידו, וזה שבור רגלו.
4 זה אמר "אין אני רוצה את זו", וזו אומרת "אין אני רוצה את זה".